

УДК 94(477)"1861/1863":070.4  
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/1.22>

**Тоноян А.А.**

<https://orcid.org/0000-0003-1643-2986>

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

## ПРАКТИКИ АНОНІМІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО СКЛАДУ В ПЕРЕДПЛАТНИХ ОГолоШЕННЯХ ЖУРНАЛУ «ОСНОВА» (1861–1863 РР.)

*У статті висвітлюються практики анонімізації авторського складу в другому, третьому та четвертому передплатних оголошеннях «Основи», які містять розлогі іменні реєстри. Під поняттям «анонімізація» розуміється цілеспрямоване приховування імені автора чи істинного сенсу висловлювання, при цьому псевдонім також може бути формою анонімізації. Стаття розкриває, як редакція в особі В. Білозерського крізь особливості репрезентації справжніх імен та псевдонімів авторів формувала уявлення про коло своїх дописувачів. Аналіз кількісних показників продемонстрував тенденцію до зростання прозорості у висвітленні псевдонімної природи значної частини авторських підписів. Для відновлення читачького інтересу, особливо наприкінці 1862 р., «Основа» використовувала різні засоби для привернення уваги, в тому числі намагалася представити себе як прозорий журнал, що відкрито повідомляє читача про псевдонімність окремих авторських підписів, хоча й прямо не розкриває осіб, які стояли за цими підписами. Зіставлення з іншими періодичними виданнями, що виходили паралельно з «Основою», доводить оригінальність такої стратегії: для тогочасної преси практика відкритої репрезентації псевдонімів у рекламних оголошеннях була нехарактерною. На прикладі трьох репрезентативних постатей розкрито ключові мотиви авторської анонімізації та особливості її відображення в передплатних оголошеннях. Зокрема, чиновник освітнього відомства М. Тулов використовував сатиричну маску «Лінсїкіна» для уникнення службових ризиків після публікації гострої критики гімназійної освіти. М. Костомаров застосовував псевдонім «Ієремія Галка» для символічного відмежування україномовних поетичних творів від свого офіційного статусу професора Петербурзького університету. Зі свого боку, П. Куліш послуговувався масками «Хуторянина» та «Козака Белебня» для конструювання специфічного літературного образу, через який артикулював власну хуторську філософію. Дослідження доводить, що практики анонімізації в «Основі» мали переважно ситуативний та тимчасовий характер. Дописувачі українського часопису здебільшого не прагнули до створення довготривалих літературних містифікацій і часто повертали собі атрибуцію текстів, коли цензурні та суспільно-політичні умови ставали сприятливішими.*

**Ключові слова:** журнал «Основа», анонімізація, псевдонім, передплатне оголошення, редакційна політика, авторський склад, друга половина XIX ст.

**Постановка проблеми.** Літературна та журналістська анонімність була надзвичайно поширеним явищем в Російській імперії та європейських державах протягом XIX ст. Приховування авторства, інколи суто декоративне, застосовувалося в найрізноманітніших ситуаціях і слугувало різним цілям. Для одних письменників це ставало способом захистити себе від уваги публіки чи цензурного нагляду. Для інших практика анонімізації була засобом для створення довкола власної постаті ореолу загадковості задля комерційної

вигоди [1, р. 4], або ж приховування статі, що мало особливе значення для письменниць того періоду [2, с. 55]. Кореспондент «Санкт-Петербурзьких ведомостей» К. Полевой у 1849 р. наводив випадок, як видавець лондонського «The Monthly Magazine» (1796–1843 рр.) Р. Філіпс увів в оману всю Європу, коли скористався іменем відомого письменника Олівера Голдсмита й видав під ним низку історичних творів, які стали бестселерами. Оцінюючи цей феномен, К. Полевой влучно підсумував: «Варто лише прибрати з якої-небудь книги



справжнє ім'я автора, як публіка почне читати її зовсім інакше» [3].

Однак якщо у вікторіанській Англії анонімність від середини XIX ст. почала поступово втрачати свої позиції та дедалі частіше викликали осуд громадськості [1, р. 23; 4, р. 112], то в Російській імперії події розвивалися у протилежному напрямку. На межі 1850–1860-х рр. імперія переживала короткочасну хвилю соціально-політичної лібералізації, що сприяла активній появі соціально-політичних і національних питань в пресі. Автори таких публікацій нерідко вдавалися до анонімізації, адже межі дозволеного у цих питаннях не були чітко окреслені. У цьому контексті постала й низка нових видавничих ініціатив, однією з яких став український петербурзький щомісячний журнал «Основа». Поява «Основи» певною мірою була пов'язана з анонімністю, адже журнал з'явився внаслідок клопотання невідомого статс-секретаря під криптонімом «Н.» [5, с. 67], чия постать, попри спроби її ідентифікації в історіографії, досі не дістала остаточного розкриття [6, с. 94; 7, р. 105, 259]. Водночас поява та діяльність «Основи» стали однією з ключових підстав для висновку Й. Ремі, який назвав 1861–1862 рр. найсприятливішим періодом для українського книговидання в Російській імперії XIX ст. [7, р. 108].

У статті висвітлюються практики анонімізації авторського складу в тексті трьох передплатних оголошень про вихід журналу «Основа». Ці документи містять прикінцеві реєстри, в яких редакція вміщувала десятки (інколи сотні) авторських підписів під справжніми іменами та псевдонімами. Увага зосереджена на тому, яким чином редакція через механізми анонімізації формувала уявлення про своїх дописувачів. Актуальність теми визначається, по-перше, тим, що анонімність як складова редакційної політики «Основи» в історіографії майже не ставала предметом окремого вивчення. По-друге, кейс «Основи» надає можливість краще зрозуміти ширші механізми комунікації між тогочасним друкованим органом та його аудиторією. На прикладі цього журналу можна простежити, як професія автора, тематика чи жанр тексту впливали на вибір того, хто відкрито входив до кола співробітників під справжнім іменем, а хто приховувався за псевдонімами і з яких причин це відбувалося, що є корисним для характеристики й порівняння з іншими друкованими органами того періоду.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Анонімність у журналі «Основа» як аналітична

категорія досі лишається «terra incognita» і розглядається в історіографії здебільшого крізь цензурні рамки. Окремих робіт з цієї теми журналу не присвячено. Однак дві монографії В. Дудка, що об'єднують значний корпус його ключових праць про «Основу», написаних у 1996–2015 рр., дають змогу реконструювати окремі аспекти, пов'язані з анонімністю. В. Дудко подає цінний матеріал про комунікацію журналу з імперською владою [6; 8; 9; 10], структуру та функції «основ'янських» передплатних оголошень [11; 12], взаємодію редакції з дописувачами [13; 14; 15], а також її уявлення про свою аудиторію [16]. В. Дудко також уперше звернув увагу на те, що відсутність певного імені в передплатному оголошенні може бути не менш промовистою, ніж його присутність, інтерпретуючи незгадування Марка Вовчка в четвертому оголошенні «Основи» як символічний жест «викреслення» її персони з історії часопису, що було наслідком фінансових непорозумінь між письменницею та редакцією [14, с. 392].

**Постановка завдання.** Мета статті – цілісно розкрити практики анонімізації авторського складу в передплатних оголошеннях журналу «Основа», а також з'ясувати, які функції вони виконували як для редакційної політики журналу, так і для особистих інтересів дописувачів. Дослідження фокусується на трьох репрезентативних постатях і пов'язаних із ними псевдонімах, що фігурують в усіх розглянутих оголошеннях: М. Костомарові («Ієремія Галка»), П. Кулішеві («Хуторянин»), «Козак Белебень») та М. Тулові («Линейкин»).

**Виклад основного матеріалу.** За час існування журналу редакція «Основи» випустила чотири передплатні оголошення, в яких сповіщала своїх читачів про його вихід. У статті зосереджено увагу на другому, третьому та четвертому оголошеннях, оскільки саме вони містять розгорнуті списки авторського складу. Перше оголошення, підготовлене в березні 1860 р., мало підготовчий характер і фактично повідомляло громадськості про появу в столиці нової українофільської ініціативи в найближчому майбутньому. Там не йшлося про авторів і єдиним іменем, окрім підпису самого головного редактора В. Білозерського, було прізвище Д. Кожанчікова, петербурзького книгопродавця, у якого можна було оформити підписку на майбутній журнал [17, с. 544].

Друге оголошення докладалося до найпершого номеру «Основи» за січень 1861 р. [18], третє – до вересневого номеру за 1861 р. й за січень 1862 р. [19]. Третє оголошення збереглося

в двох варіантах. У статті використано повніший варіант, доданий до вересневого номера «Основи» за 1861 р., де присутній псевдонім П. Куліша «Ломус», а відтак його враховано в кількісних підрахунках у межах цієї публікації. Останнє, четверте оголошення, було підготовлене в листопаді 1862 р., наприкінці існування часопису й дійшло до нас лише у цензурній коректурі [20], оскільки не отримало схвалення міністерства внутрішніх справ. Як відомо, міністр П. Валуєв виступив проти переформатування «Основи» з журнального формату на газетний [6, с. 107]. Перед безпосереднім розглядом авторських реєстрів у цих документах варто наголосити, що всі оголошення, за винятком четвертого, також розсилалися окремо через популярні газети й журнали [11, с. 147–148, 151–152]. Тому інформація, яка в них артикулювалася, була адресована не лише безпосереднім підписникам «Основи», а й значно ширшій аудиторії.

В цій статті поняття «анонімізація» застосовується ширше, ніж суто непідписані публікації. Під анонімістю я розумію будь-яке навмисне приховування авторства або суті висловлювання, навіть якщо воно досягнуто за допомогою псевдоніма. В історіографії утвердилася традиція розмежовувати псевдонімні та анонімні (як непідписані) твори, однак такий поділ продиктований передусім практичними завданнями укладання словників псевдонімних і непідписаних творів, що потребують відмінних підходів з огляду на свою специфіку [21, с. 56]. У цій публікації застосовано іншу, більш соціологічну оптику, відповідно до якої псевдонім може бути різновидом анонімізації, якщо він нікому не відомий і використовується з метою приховування [22, р. 9]. Показовим прикладом є сатиричний журнал «Искра», що виходив в один час з «Основою», де реальні міста, щоб уникнути цензурної заборони, позначалися псевдонімними назвами на кшталт «Ведьмінск», «Чепухінск», «Пріволжск» тощо [23, с. 51]. Так само й новинний відділ, спеціально заборонений цензурою в цьому журналі, був перейменований на «Казки Шахерезади», що надавало можливість маскувати його під своєрідний вимисел і водночас надалі публікувати новини, нерідко висвітлюючи

в критичному світлі дії адміністрації тієї чи іншої губернії [24, с. 608].

У таблиці 1 підсумовано кількість дописувачів, яких редакція перелічила в передплатних оголошеннях «Основи».

Стовпець «Авторські підписи» охоплює всі випадки, коли редакція фіксувала імена дописувачів: як справжні, так і псевдонімні. Стовпець «Псевдоніми» відображає загальну кількість псевдонімних підписів у межах усього масиву авторських підписів. Дві наступні категорії показують, чи В. Білозерський позначав для читача, що певний підпис є псевдонімом (колонка «Марковані псевдоніми»), чи, навпаки, приховував цю інформацію (колонка «Немарковані псевдоніми»). Для прикладу як читати таблицю звернімося до другого передплатного оголошення. У ньому В. Білозерський зарахував до авторів «Основи» 73 імені, з яких сім становили псевдоніми. Водночас жоден із них не був спеціально позначений як псевдонім.

Зведені дані демонструють тенденцію редакції журналу «Основа» до більшої прозорості у використанні псевдонімів. Якщо в другому оголошенні жоден із семи псевдонімів не був маркований, то вже у третьому й четвертому оголошеннях кількість маркованих редактором псевдонімів перевищувала кількість немаркованих. Коли у третьому оголошенні маркованих псевдонімів було приблизно в 1,7 раза більше, ніж немаркованих, то в четвертому оголошенні цей розрив зріс удвічі: маркованих псевдонімів було вже у 3,5 раза більше.

Варто окремо підкреслити, що навіть тоді, коли псевдоніми маркувалися, головний редактор ніколи не розкривав, хто саме за ними стояв. У третьому оголошенні він лише зазначав у дужках, що відповідний авторський підпис є псевдонімом, а в четвертому маркував такі підписи астерискою (\*). Внаслідок цього в межах одного оголошення могли цілком вільно співіснувати П. Куліш і деякі його альтер-его, зокрема «П. Казюка», «Необачний», «Хоречко», «Хуторянин» [19, с. 558–560]. Тобто читач розумів, що перед ним псевдоніми, однак не міг встановити, кому саме вони належали, якщо не був обізнаний із Кулішевими літературними

Таблиця 1

**Авторські підписи й псевдоніми в передплатних оголошеннях журналу «Основа»**

Номер оголошення	Авторські підписи	Псевдоніми (загалом)	Марковані псевдоніми	Немарковані псевдоніми
Друге	73	7	0	7
Третє	62	19	12	7
Четверте	110	41	32	9

хитрощами. Періодичні видання другої половини XIX ст. часто вдавалися до подібних практик, аби створити враження великого кола співробітників [25, с. 59].

З чим точно не варто пов'язувати зростання прозорості, особливо в четвертому оголошенні, так це з бажанням редактора догодити цензурним органам. Така інтерпретація може видаватися спокусливою, адже неопубліковане четверте оголошення фактично читали лише цензори, а тому можна вдатися до припущення, чи не зменшив би В. Білозерський кількість позначених псевдонімів у версії для широкої громадськості, тоді як ширша репрезентація у цензурному варіанті мала б продемонструвати благонадійність часопису в очах влади? В. Дудко переконливо доводить, що Петербурзький цензурний комітет і Третє відділення вважали «Основу» цілком благонадійним виданням [6, с. 106; 8, с. 142–143]. До цього можна додати, що навіть після Валуєвського циркуляру 1863 р. випуски «Основи» можна було вільно поширювати в Російській імперії, попри наявність у них, хай і в невеликій кількості, публіцистики та наукових статей українською мовою. Про це свідчить відповідь Петербурзького цензурного комітету від 5 вересня 1870 р. на запит Головного управління у справах друку стосовно того, чи підлягав заборонам часопис «Основа» у попередні роки. Згідно з висновком цензурного комітету, жоден із номерів журналу не був заборонений за цей час [26, арк. 18]. Це виразно контрастує, наприклад, із ситуацією після арешту членів Кирило-Мефодіївського товариства навесні 1847 р., коли заборонами супроводжувалися вже випущені й попередньо схвалені цензурою тексти.

Різні читацькі середовища висували набагато більше претензій до часопису, аніж імперська влада. Ключова аудиторія видання мешкала далеко за межами Петербурга, на теренах українських губерній, що зумовлювало хронічну проблему затримок, яка підривала інтерес до видання. До причин падіння читацького кредиту довіри варто віднести і дисбаланс у наповненні журналу: чимало авторів, які надсилали тексти й розраховували на гонорари або принаймні на публікацію, змушені були чекати в черзі й нерідко взагалі не знали, яка доля спіткала їхні твори [15, с. 430]. Додатковим чинником стала й загальна програма «Основи», що декларувала проміжну позицію стосовно різних соціально-політичних питань, зокрема прагнула під однією палітуркою умістити суперечності між селянами та поміщиками, українською і російською частиною аудиторії

[27, с. 61]. Наслідком стало не узгодження цих позицій, а радше накопичення окремих претензій з боку кожної з груп до способу ведення «Основи», що призвело до більше ніж дворазового скорочення кількості підписок на журнал в 1862 р. порівняно з першим роком його існування [13, с. 236].

Саме до читача редакція «Основи» найбільше апелювала в четвертому передплатному оголошенні, намагаючись повернути втрачений кредит довіри у цей поворотний для видання момент. За обсягом це було найбільше з усіх оголошень: воно включало розлогі редакційні рефлексії, визнання прорахунків і пояснення того, як редакція планувала мінімізувати транспортні затримки через перехід журналу в газетний формат. Водночас варто нагадати, що після того, як В. Білозерський не отримав дозволу на переформатування видання, він і далі міг випускати його в попередньому форматі, проте через фінансову скруту вдалося видати лише жовтневий номер за 1862 р. І в цьому контексті цілком логічно, що у четвертому оголошенні редактор подав аж 110 авторських підписів, серед яких промаркував абсолютну більшість псевдонімів, оскільки це також можна розглядати як спробу продемонструвати прозорість часопису у формуванні свого портфеля для аудиторії. Схожий прийом В. Білозерський використав і в другому оголошенні, коли журнал тільки-но з'являвся. В ньому теж був заявлений надзвичайно широкий авторський склад, хоча близько половини осіб, з якими редакція начебто вже встановила контакт, так і не з'явилися на сторінках «Основи». Серед них були, зокрема, В. Ламанський і М. Страхів [18, с. 553], російські публіцисти консервативного спрямування, яких важко уявити близькими до демократичних ідей «Основи», однак їхня поява в оголошенні, очевидно, мала забезпечити прихильність петербурзької читацької аудиторії, для якої ці автори залишалися помітними фігурами.

Розгляньмо тепер конкретні псевдоніми, які редактор вставляв до передплатних оголошень. Сім немаркованих псевдонімів другого оголошення включають: «Ієремія Галка», «Ганна Барвінок», «Лінейкін», «Марко Вовчок», «М. Т. Номис», «Патриченко» та «Хуторянин» [18, с. 552–553]. Варто зауважити, що в оригіналі підписи зазвичай подавалися у форматі «прізвище – ім'я», однак у статті їх змінено на формат «ім'я – прізвище» для зручності сприйняття. Псевдоніми «Ганна Барвінок», «Марко Вовчок», «М. Т. Номис» та «Патриченко» належали відповідно О. Білозерській-Куліш, М. Вілінській, М. Симонову та

А. Свидницькому. Справжні імена їхніх носіїв у тексті не наводяться. Це були літературні псевдоніми, що виконували радше декоративну, а не маскувальну функцію й відбивали особливості літературного життя XIX ст. Найвідоміший приклад такого псевдоніма в українській літературі, напевно, належить Марку Вовчку, псевдонім якої став поширенішим навіть за її справжнє ім'я. Щодо псевдонімів «Ієремія Галка», «Лінейкін» та «Хуторянин», то редакція в різних місцях цього оголошення окремо внесла і справжні імена тих осіб, які послуговувалися цими псевдонімами, – відповідно М. Костомарова, М. Тулова та П. Куліша. Такий спосіб подання був свідомим і надавав можливість розмежувати одну й ту саму особу під справжнім ім'ям і під псевдонімом, зберігаючи анонімність. Для пересічного читача, який переглядав цей список, М. Костомаров та «Ієремія Галка» з великою ймовірністю поставали як дві окремі постаті, адже «Ієремія Галка» згадувався редакцією як автор віршів, а М. Костомаров – як автор низки статей з історії України.

Третє оголошення вже містило 19 псевдонімів, серед яких сім – немарковані. Розглянемо ці сім псевдонімів: «Лінейкін», «І. М.», «Митро Олелькович», «Г. Т.», «Кузьма Шаповал», «Ієремія Галка» та «Галузенко». В. Білозерський не позначив «І. М.» та «Г. Т.» як псевдоніми, оскільки вони є справжніми ініціалами, однак якщо «І. М.» – це Іван Васильович Маркович (1806–1870 рр.), то постать за «Г. Т.» дотепер не розшифровано. Цей автор опублікував в «Основи» дві важливі публіцистичні розвідки на тему смерті Т. Шевченка та самостійності української мови (у № 4 за 1861 і № 8 за 1862 р. відповідно). Цього автора тривалий час некоректно ототожнювали з Григорієм Тарновським (1788–1853 рр.), який помер за 8 років до виходу «Основи» [9, с. 203]. Враховуючи, що справжні ініціали В. Білозерський не позначав як псевдонім, це може бути підказкою для подальших спроб встановлення цієї особи.

Обидва псевдоніми, що приховані в попередньому оголошенні, «Ієремія Галка» та «Лінейкін», зберігають анонімність і в третьому. Чим могла бути зумовлена така редакційна практика? М. Тулов («Лінейкін») публікував в «Основи» серію статей під назвою «Гімназійна переписка» (№ 4 і № 5 за 1861 р.), в якій гостро викривав реалії тодішньої гімназійної освіти в Російській імперії, зокрема й практику побиття учнів. Важливо й те, що М. Тулов належав до системи освіти зсередини: у той час він перебував на державній службі в освітньому відомстві, обіймаючи посади

в Київському навчальному окрузі [28, с. 305, 308–309]. За цих обставин, публікація настільки критичного тексту під власним прізвищем створювала для М. Тулова очевидні службові ризики. Тому редакція не маркувала псевдонім «Лінейкін», адже це одразу дискредитувало справжність особи, від якої нібито створюється цей цикл статей: «Іван Лінейкін». Хоча саме прізвище, вочевидь, натякало на сатиру шкільної освіти, що наближає цей псевдонім, наприклад, до «Міхаїла Бурбонова» – псевдонімний образ члена редакції «Искры» Д. Мінаєва, під яким він імітував прямолінійність солдата і висміював різні особливості військової служби [29, с. 48]. В обох цих випадках маємо сконструйовану маску не лише задля конспірації, а й з метою продукування, бо через ці образи з певними гіперболізованими рисами вироблявся певний комічний, а відтак викривальний ефект.

Щодо М. Костомарова, то псевдонім «Ієремія Галка» він узяв під час навчання в Харківському університеті. Він використав його для своєї дебютної поетичної збірки «Українські балади», яка вийшла друком у 1838 р. [30, с. 39]. Цим псевдонімом він підписував багато листів до друзів та знайомих, адже він відігравав важливе символічне значення для молодого інтелектуала-романтика, тобто тут також йдеться про певний образ. О. Ясь зазначає, що подвійна лояльність М. Костомарова проявилася у його двох псевдонімах: українському («Ієремія Галка») та російському («Іван Богучаров») [30, с. 255]. Отже, навряд чи цей псевдонім можна вважати таким, що мав на меті певну анонімізацію, навіть український поет О. Корсун дізнався справжнє ім'я «Ієремії Галки» у друкарні Харківського університету ще до їхнього особистого знайомства з М. Костомаровим [30, с. 47]. Причина, з якої цей псевдонім у третьому оголошенні не був промаркований, полягає в особливості його подання: він, як і «Галузенко» (П. Морачевський), перелічувався через кому після слів «Вірші українською мовою», де узагальнено вказувалися підписи авторів. В усіх інших випадках цього оголошення кожне ім'я подавалося з нового рядка. Отже, відсутність маркування тут має суто технічне пояснення.

Водночас є підстави вважати, що в «Основи» підпис «Ієремія Галка» все ж виконував функцію анонімізації постаті М. Костомарова, хоча сам по собі цей псевдонім не цілком відповідав цій функції. Й. Ремі звертає увагу на появу в «Основи» вірша «На добраніч» під цим підписом у № 2 за 1861 р. Твір змальовує падіння Вавилону

та глобальний тріумф свободи, що містить чіткий натяк на Російську імперію. Ремі прямо називає цей вірш «політичною агітацією» [7, р. 92]. Якщо у випадку з М. Туловим необхідно було зберегти повну анонімність через гострий критичний текст, то М. Костомаров під цим псевдонімом публікував виключно художні твори українською мовою, що було безпечнішим для громадського сприйняття, бо в такій конфігурації формально промовляв не знаний професор Петербурзького університету, а «Ієремія Галка». Отже, навіть нібито загальновідомий псевдонім міг виконувати функцію формального відмежування автора від тексту. Водночас означення «загальновідомий» варто розуміти контекстуально. «Ієремію Галку» могли впізнавати українські читачі «Основи», проте навряд чи загальновідомим він був для петербурзької аудиторії. Показово, що навіть у Києві в 1925 р. під час опитування 15 студентів-літературознавців третього курсу Київського інституту народної освіти (КІНО) щодо належності псевдонімів різним діячам ХІХ ст. лише троє знали, що «Ієремія Галка» був псевдонімом М. Костомарова. Не менш прикметно, що ніхто з них не знав, що йому також належав псевдонім «Іван Богучаров» [31, с. 26–27].

У третьому оголошенні також фігурував псевдонім П. Куліша «Хуторянин», однак, на відміну від попереднього оголошення, тут він уже був чітко маркований як псевдонім. Це можна пояснити явищем своєрідної подвійної анонімності в публіцистично-філософській серії «Листи з хутора», де П. Куліш і використовував цей підпис. «Хуторянин», як і у випадку з М. Туловим, – це сконструйований образ людини, що веде певний хутірський спосіб життя і наділений відповідною хутірською філософією та цінностями [32, с. 56–57]. Власне, в останній статті цього циклу, надрукованій у № 11–12 за 1861 р., «Хуторянин» розкривається П. Кулішем як «Козак Белебень» – нібито справжня постать, яка стоїть за цим псевдонімом [33]. Тому для В. Білозерського не було особливого сенсу приховувати «Хуторянина»: уже сама його форма виразно показувала, що йдеться не про людське прізвище, а про певний спосіб саморепрезентації автора як мешканця хутора.

Четверте оголошення подає вичерпний список із 110 авторських підписів, 41 із яких є псевдонімом [20, с. 573–574]. Із 41 можна визначити дев'ять псевдонімів, які В. Білозерський не позначив як псевдонім. Зокрема, це: «Ка-па», «Леся-кий», «С. Мітла», «Ю. Мохраниця», «І. Н. Свяченко»,

«Г. Т.», «Халевський», «Савва Ч.», «Ст. Шарап». Як бачимо, в цьому оголошенні редакція значно відкритіше сигналізує про псевдонімність тих підписів, які раніше подавалися без відповідних позначок. Так, і «Ієремія Галка», і «Лінейкін», і «Хуторянин», і «Козак Белебень» присутні в цьому оголошенні як марковані псевдоніми. У випадку з М. Туловим цілком можливо, що його псевдонім і надалі анонімізували б, якби «Гімназійна переписка» продовжувала виходити 1862 р., однак цього не сталося через цензурні обставини. Решту текстів він зміг опублікувати лише через двадцять років у журналі «Вестник Европы» 1881 р. та окремою книгою у відомій типографії Г. Корчака-Новицького того ж року. Так само, найімовірніше, було б продовжено анонімізацію й «Козака Белебня», однак це альтер-его втратило значення для П. Куліша після розриву його контактів з «Основою» навесні 1862 р. та виїзду з Петербурга [34, с. 288]. М. Костомаров у 1862 р. до «Ієремії Галки» вже не звертався і віршів в «Основі» не публікував. Із художніх творів він надрукував там лише казку «Загадка» під справжнім іменем (№ 6, 1862 р.), тоді як основну увагу приділяв питанню збору коштів на україномовні підручники.

Це уможливило зробити висновки про темпоральність практик анонімізації. Вочевидь, псевдоніми не функціонували в «Основі» як довготривалі засоби конспірації, навпаки – вони використовувалися в нагальних потребах і з часом втрачали свою актуальність. Хоча псевдоніми М. Тулова та П. Куліша мали потенціал до тривалішого функціонування, з різних причин, вочевидь і через досить швидке припинення існування петербурзького часопису, в «Основі» не розвинувся поширений на той час феномен складних літературних масок, здатних жити власним життям упродовж багатьох років. Показовим прикладом такого явища був «Козьма Прутков» – колективний псевдонім, крізь гротескні риси якого група літераторів впродовж 1850–1860-х рр. висміювала бюрократичну систему Російської імперії та інші її імперські риси [35, с. 197–198]. «Ієремія Галка» також не належав до цього типу, оскільки йшлося про значно давніший і вже усталений індивідуальний псевдонім М. Костомарова, який в контексті анонімізації в «Основі» існував лише формально.

Цей висновок наштовхує на думку, що українські публіцисти вдавалися до анонімності радше вимушено, тоді як збереження атрибуції загалом залишалося для багатьох із них важливим, щойно умови ставали сприятливішими. В одній зі статей П. Куліша із «основ'янської» рубрики «Огляд

української словесності», присвяченій М. Гоголю, він полемізував з М. Максимовичем. У цьому тексті П. Куліш підсилює свій аргумент, репрезентуючи себе як автора, який уже написав дві біографії М. Гоголя [36, с. 68]. Йдеться про дві книги, опубліковані ним під псевдонімом «Николай М.» у 1856 р. [37; 38]. Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства влада заборонила П. Кулішу друкуватися, тож він був змушений покладатися на псевдоніми. На момент його полеміки з М. Максимовичем в «Основи» це обмеження вже було зняте й тому П. Куліш міг знову привласнити собі авторство цих текстів, аби підкріпити власну позицію як авторитетного гоголезнавця.

На тлі іншої тогочасної періодики «Основа» вирізняється тим, що В. Білозерський значно частіше маркував псевдоніми в авторських підписах у передплатних оголошеннях. У грудневому номері «Отечественных записок» за 1860 р. вкладене оголошення містило лише прізвища, іноді скорочені, і редакція не робила жодних позначок щодо псевдонімів [39]. Вересневий номер «Русского слова» за 1863 р. також містив оголошення зі звичайним списком імен без виділення серед них псевдонімів [40, с. 2–3]. В оголошенні газети «Наше время» за 1862 р., передрукованому в «Искре», позначено як псевдоніми лише два підписи з понад 50 авторських підписів [41, с. 4]. В «Основи» вражає не сам факт позначення псевдонімів, а незвично велика кількість таких маркувань, починаючи з третього оголошення (див. таблицю 1). Тому в порівнянні з іншими виданнями це дає підстави говорити про специфіку редакційної практики «Основи», в межах якої псевдонімна природа значної частини авторських підписів була видимою для читача.

**Висновки.** Розгляд передплатних оголошень журналу «Основа» показує, що практики анонімізації були важливою складовою редакційної політики цього видання й виконували одразу низку функцій. Насамперед, зіставлення другого, третього та четвертого оголошень дає змогу зафіксувати виразну тенденцію до зростання прозорості у маркуванні псевдонімичної природи більшості авторських підписів перед своїми читачами. Це було пов'язано з ширшими потребами редакції «Основи» повернути кредит довіри перед громадськістю, особливо перед спробою

переформатування журналу в газетний формат напередодні 1863 р. Це було унікальним явищем «Основи» і в іншій періодиці того часу такої практики не простежено. Водночас ця прозорість не означала розкриття реальних осіб, що стояли за псевдонімами. Навіть у тих випадках, коли В. Білозерський спеціально позначав певний підпис як псевдонім, він не пояснював читачеві, кому саме той належав. Відтак маркування псевдоніму не скасовувало анонімізації, у межах одного оголошення могли співіснувати реальне ім'я автора і низка його або її псевдонімів.

Розглядаючи конкретні випадки репрезентації псевдонімів М. Тулова, М. Костомарова та П. Куліша, можна дійти висновку, що в кожному з них потреба в анонімізації мала різні причини. Водночас усі три випадки об'єднує те, що ця практика не набувала тривалого характеру й потреба в приховуванні досить швидко втрачала актуальність, що добре простежується в передплатних оголошеннях. Попри відмінність конкретних обставин, і для самих авторів, і для редакції анонімізм мала радше ситуативне, ніж принципове значення. Для чиновника освітнього відомства М. Тулова сконструйований образ Івана Лінейкіна гарантував можливість зберегти своє становище після публікації гострої соціальної критики на умови офіційної шкільної освіти в гімназіях. Це була класична ситуація приховування свого реального імені, пишучи на чутливу для влади тему, тим більше будучи людиною з середини. Випадок М. Костомарова був складнішим. Його псевдонім «Іеремія Галка» не створювався спершу як конспіративний, однак у контексті «Основи» він усе ж міг слугувати формою символічного відмежування автора від текстів іншого типу. Якщо свої історичні праці М. Костомаров підписував власним ім'ям, то поетичні твори українською мовою, часом політично загострені, з'являлися під цим літературним образом, який формально знімав пряме отожднення цих висловлювань із постаттю професора Петербурзького університету. У випадку псевдонімів П. Куліша, передусім «Хуторянина» і пов'язаного із ним «Козака Белебня», анонімізація використовувалася для створення певної характерної постаті, через яку можна було артикулювати специфічну хутірську філософію.

#### Список літератури:

1. Hesketh I. *Victorian Jesus: J. R. Seeley, Religion, and the Cultural significance of Anonymity*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2017. 272 p.
2. Дмитриев В. *Скрывшие имя свое (из истории анонимов и псевдонимов)*. Москва: Наука, 1980. 312 с.
3. Полевой К. О литературных подлогах, псевдонимах, похищениях, кражах и обманах. *Санкт-Петербургские ведомости*. 1849. № 77. 10 квітня. С. 308.

4. Arrese Á. The evolution of anonymity in *The Economist*. *Media History* 2022. Vol. 28, no. 1. P. 111–124. DOI: 10.1080/13688804.2021.1888703.
5. Михалевич О. Костомаров в петербурзькій громаді 1860-х рр.: з споминів Вол. Менчица. *Україна*. 1925. № 3. С. 66–68.
6. Дудко В. «Основа» у жандармських матеріалах. «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 91–118.
7. Remy J. *Brothers or Enemies: The Ukrainian National Movement and Russia from the 1840s to the 1870s*. Toronto: University of Toronto Press, 2016. 344 p.
8. Дудко В. Из цензурної історії «Основи». «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 119–143.
9. Дудко В. Хронологія видання «Основи». «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 187–213.
10. Дудко В. «Каракозовська історія» і доля архіву «Основи». «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 493–520.
11. Дудко В. Передплатні оголошення «Основи»: хронологія, способи поширення. «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 145–154.
12. Дудко В. Ще про оголошення редакції «Основи». «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 155–172.
13. Дудко В. Авдиторія «Основи»: кількісний вимір. «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 227–247.
14. Дудко В. Марко Вовчок в «Основі»: реалії і міти. «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 357–399.
15. Дудко В. Из коментаря до листів Анатолія Свидницького. «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 427–439.
16. Дудко В. Українсько-російська двомовність «Основи»: стратегія і практика. «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 173–186.
17. Белозерский В. I [Перше передплатне оголошення]: Об издании южнорусского литературно-ученого вестника «Основа». «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 541–544.
18. Белозерский В. II [Друге передплатне оголошення]: С января 1861 года будет издаваться «ОСНОВА, южнорусский литературно-ученый вестник». «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 544–554.
19. Белозерский В. III [Третє передплатне оголошення]: «ОСНОВА, южнорусский литературно-ученый вестник». «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 554–561.
20. Белозерский В. IV [Четверте передплатне оголошення]: «Основа, южнорусский литературно-ученый вестник», будет издаваться и в 1863 году. «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 561–575.
21. Кравченко-Максименкова Н. Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії. *Методологічний збірник*. 1928. Т. 1. С. 18–60.
22. DeGloma T. *Anonymous: The Performance of Hidden Identities*. Chicago–London: University of Chicago Press, 2023. 272 p.
23. Ямпольский И. Г. Сатирические и юмористические журналы 1860-х годов. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. 168 с.
24. Быховский Н. Из архива Курочкинской «Искры». *Литературное наследство*. 1936. Т. 25/26. С. 606–617.
25. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наукова думка, 1969. 559 с.
26. [Лист від Головного управління у справах книгодрукування до Петербурзького цензурного комітету, 05.09.1870]. *РДДА*. Ф. 777. Оп. 2. Спр. 127 (1870 р.). Арк. 18.
27. Дудко В. Альманаховий проєкт Куліша (1859 рік). «Основа» та її епоха: джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 55–76.
28. Гербель Н. М. А. Тулов. *Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко*. Санкт-Петербург, 1881. С. 305–311.
29. Ямпольский И. Г. Сатирическая журналистика 1860-х годов. Журнал революционной сатиры «Искра» (1859–1873). Москва: Художественная литература, 1964. 623 с.
30. Ясь О. Багатоликий Микола Костомаров. Київ: Либідь, 2018. 304 с.
31. К. Н. До питання про українські псевдоніми. *Бібліотечний журнал*. 1925. № 8–10. С. 25–29.
32. Назаренко М. Творець нової епістолярної культури. *Локальна історія*. 2026. № 1. С. 54–57.
33. Козак Белебень [Куліш П. О.]. Листи з хутора. Лист 5. *Основа*. 1861. № 11–12. С. 122–128.

34. Дудко В. Шевченко і Куліш в оголошенні про передплату на «Основу» 1862 року. *Тарас Шевченко: джерелознавчі студії*. Київ, 2014. С. 279–288.
35. Заславский Д. Козьма Прутков и его родители. *Литературное наследство*. 1932. Т. 3. С. 197–201.
36. Кулиш П. Гоголь, как автор повестей из украинской жизни. *Основа*. 1861. № 4. С. 67–90.
37. Николай М. [Кулиш П. А.]. Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем: в 2 т. СПб: В тип. А. Якобсона. 1856. Т. 1. 321 с.
38. Николай М. [Кулиш П. А.]. Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем: в 2 т. СПб: В тип. А. Якобсона, 1856. Т. 2. 339 с.
39. Краевский А., Дудышкин С. В «Отечественных записках» 1861 г. будут помещены, между прочим, следующие повести, рассказы и учёные статьи. *Отечественные записки*. 1860. № 12. С. [1].
40. Об издании журнала «Русское слово» в 1864 году. *Русское слово*. 1863. № 9. С. 1–4.
41. Павлов Н. Ежедневная политическая и литературная газета «Наше время». *Искра*. 1862. № 2. С. 3–4.

### Tonoian A.A. ANONYMIZATION PRACTICES OF CONTRIBUTORS IN SUBSCRIPTION ANNOUNCEMENTS OF THE JOURNAL «OSNOVA» (1861–1863)

*The article examines practices of anonymizing authorship in the second, third, and fourth subscription announcements of «Osнова», each containing an extensive list of names. Here, «anonymization» means the deliberate concealment of either an author's name or the true meaning of a statement, noting that a pseudonym may also serve as a form of anonymization. The paper reveals how the editorial board, represented by V. Bilozersky, shaped the perception of its circle of contributors through the specific representation of authors' real names and pseudonyms. Quantitative analysis demonstrates a growing trend toward greater transparency in marking the pseudonymous nature of a significant number of authorial signatures. In an effort to restore readers' interest, especially in late 1862, «Osнова» used several strategies to attract attention. For instance, the journal attempted to present itself as transparent by openly informing readers about the pseudonymous nature of certain signatures, yet still without revealing the authors' real identities. Comparison with other periodicals published alongside «Osнова» underscores the originality of this strategy. Contemporary journals rarely used open references to pseudonyms in subscription announcements. Through three representative figures, the article identifies the main motives behind authorial anonymization and traces the ways it appeared in subscription announcements. Specifically, educational department official M. Tulov used the satirical mask of «Lineikin» to avoid professional risks after publishing a harsh critique of gymnasium education. M. Kostomarov applied the pseudonym «Ieremiia Halka» to symbolically separate his Ukrainian-language poetic works from his official status as a professor at St. Petersburg University. P. Kulish, in turn, utilized the masks of «Khutorianyn» and «Kozak Beleben'» to construct a specific literary persona through which he articulated his own khutir (farmstead) philosophy. The study shows that anonymization practices in «Osнова» had a primarily situational and temporary character. Contributors generally did not aim to create long-lasting literary mystifications and often reclaimed authorship of their texts as soon as censorship or socio-political conditions became more favorable.*

**Keywords:** the journal «Osнова», anonymization, pseudonym, subscription announcement, editorial policy, authorship, second half of the nineteenth century.

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026